

УДК 338.43:331.5

Олійник О.С.

*кандидат економічних наук, старший викладач
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГО ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

FEATURES OF FORMATION AND USE OF AGRICULTURAL LAND POTENTIAL

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто особливості формування трудового потенціалу. Досліджено соціально-економічні чинники формування трудового потенціалу. Звернено увагу на тенденції формування трудового потенціалу. Відзначено найважливішу особливість сфери зайнятості на селі, а саме сезонність сільськогосподарських робіт. Визначено особливості сільського трудового потенціалу.

Ключові слова: трудовий потенціал, сільський трудовий потенціал, населення, сезонність, формування, використання.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены особенности формирования трудового потенциала. Исследованы социально-экономические факторы формирования трудового потенциала. Обращено внимание на тенденции формирования трудового потенциала. Отмечена важнейшая особенность сферы занятости на селе, а именно сезонность сельскохозяйственных работ. Определены особенности сельского трудового потенциала.

Ключевые слова: трудовой потенциал, сельский трудовой потенциал, население, сезонность, формирование, использование.

ANNOTATION

The article considers the peculiarities of the formation of labor potential. The socio-economic factors of labor potential formation are investigated. The attention is paid to the tendencies of the formation of labor potential. The most important feature of the sphere of employment in the countryside was noted, namely, seasonality of agricultural work. The features of rural labor potential were determined.

Key words: labor potential, rural labor potential, population, seasonality, formation, use.

Постановка проблеми. Трудовий потенціал є невід'ємною частиною суспільного виробництва. Як специфічна характеристика населення він впливає на співвідношення екстенсивного й інтенсивного способів економічного зростання, рівень зайнятості, розподіл зайнятих за видами економічної діяльності. Будучи важливою складовою економічного потенціалу, зростання і нарощування трудового потенціалу має важливий вплив на ріст виробництва. Водночас стан трудового потенціалу, його формування і раціональне використання залежать від різних чинників (факторів) або умов його відтворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в дослідження проблем формування, використання трудового потенціалу і його складових зробили і роблять такі відомі вчені як, зокрема, О. Бугуцький, Д. Богиня, М. Голдін, М. Долішній, В. Дієсперов, В. Злупко, О. Котляр, В. Костаков, Г. Купалова, В. Ли-

шиленко, Е. Лібанова, І. Лукінов, В. Онікієнко, Б. Попов, П. Саблук, М. Скаржинський, К. Якуба. Проте останнім часом зменшується кількість вчених, які глибоко вивчають процеси формування і використання трудового потенціалу, а також скорочується кількість публікацій, що висвітлюють сучасний стан та проблеми використання трудового потенціалу. До цього часу не існує єдиної думки щодо визначення сутності трудового потенціалу та факторів його формування і використання.

В праці О. Бугуцького, Г. Купалової, М. Орлатого фактори, пов'язані з відтворенням трудового потенціалу, а отже, його формуванням і використанням, поділяються на дві групи, а саме організаційні та соціальні [1, с. 147]. До першої групи автори відносять відновлення поколінь працівників за рахунок поповнення чисельності їх контингентів; визначення рівня забезпечення господарств трудовим потенціалом; визначення статевого і вікового складу працівників аграрних підприємств; формування здатності до праці і постійне підвищення ділової кваліфікації; створення умов для ефективного використання трудового потенціалу; пом'якшення сезонності праці на селі; відповідність рівня оплати праці розміру трудових вкладень.

Соціальна група факторів, на думку авторів, включає забезпечення населення житлом, комунальними послугами, впорядкованими дорогами, медичним обслуговуванням, закладами освіти, культури, фізичного виховання, торгівлі, громадського харчування і зв'язку.

М. Пітюлич, М. Бібен, В. Мікловда у своїй праці відзначають, що ефективність використання трудового потенціалу опосередковується ринковими відносинами з обов'язковим врахуванням стану суспільно-політичного життя, рівня свідомості, культури, професійної підготовки, національної специфіки, інтересів, традицій, що склалися в сфері трудових відносин [2, с. 15].

До факторів зростання трудового потенціалу М. Ким відносить природний приріст населення, особливо працездатного; покращення стану здоров'я, фізичного стану, морального стану суспільства, які підсилюють дієздатність робочої сили; ріст культурно-технічного рівня населення, особливо освітнього і кваліфікаційного; обставини, що збільшують сукупний фонд

робочого часу. При цьому автор вважає, що фактором зміни величини трудового потенціалу виступає міграція працездатного населення, точніше сальдо міграційних потоків [3, с. 39].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для досягнення мети планування та раціонального розвитку сільського трудового потенціалу автор має розглянути особливості його формування, а саме дослідити, визначити та згрупувати соціально-економічні чинники формування трудового потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На процес формування і використання трудового потенціалу великий вплив мають зміни соціально-демографічних основ формування чисельності населення і його статевовікової структури, освітньо-професійного складу і національного складу населення (склад, режими відтворення населення, спрямованість та інтенсивність міграційних процесів, щільність його розміщення й концентрації, рівень урбанізації, створення умов повного залучення до праці всіх верств населення шляхом роботи з неповним робочим днем, покращення медичного обслуговування жінок і дітей, матеріальне стимулювання народжуваності, заборона праці жінок в низці професій).

Природною основою трудового потенціалу суспільства, регіону, території, галузі є економічно активне працездатне населення. Між його кількісно-якісними параметрами і масштабами виробництва існують прямі й зворотні зв'язки. Зростання виробництва швидшими темпами по відношенню до зростання чисельності населення є умовою відтворення і якісного вдосконалення трудового потенціалу, а рівень і перспективи розвитку техніко-економічних основ виробництва впливають на якісні параметри і напрям розвитку трудового потенціалу. Крім того, є певні вимоги до працівників, яких вимагають умов праці, а саме рівень їх підготовки, інтелектуального розвитку, техніко-технологічні умови виробництва, що впливають на якісну структуру трудового потенціалу, сприяючи її вдосконаленню або деградації.

Динаміка показників чисельності і складу населення впливає на ефективність суспільного виробництва через показники економічної активності, тобто ступінь участі його працездатної частини в суспільному виробництві. Межі економічної активності визначаються статево-віковою структурою населення, що впливає на чисельність населення в працездатному віці, станом здоров'я і добробутом людей за його можливостями і умовами зайнятості. Будь-які зміни у статевовіковій структурі працездатного населення внаслідок зміни тенденцій демографічного розвитку не можуть не позначатися на темпах зростання суспільного виробництва (особливо за переважання екстенсивного типу економічного зростання).

Динаміка структури населення в послідовності вікових інтервалів за їх питомою вагою в чисельності економічно активного населення, од-

нозначно відбиваючись на послідовності вікових інтервалах чисельності зайнятих і їх виробничій активності, впливає на співвідношення двох типів економічного розвитку через продуктивність праці. Залежно від зміни у віковій структурі зайнятих демографічний фактор може виступати фактором зростання або зниження продуктивності суспільної праці. У разі кризових тенденцій демографічного розвитку амортизатором їх негативного впливу на найважливіші параметри суспільного виробництва може і повинно стати зростання продуктивності праці на основі оновлення техніки і технології виробництва і відповідного зростання освітньо-професійних характеристик працездатного населення.

На жаль, нині в Україні негативні тенденції природного відтворення і розвитку матеріально-технічної складової економічного потенціалу не найкращим чином впливають на відтворення трудового потенціалу, його кількісні і якісні характеристики та кінцеві результати суспільного виробництва. Негативний вплив тенденцій природної динаміки населення на кількісні параметри трудового потенціалу характерний для більшості регіонів країни.

На формування трудового потенціалу значний вплив мають також медично-біологічні умови, що визначають природно-біологічні якості його носіїв: стан здоров'я і психофізіологічну придатність до праці, їх відповідність вимогам виробництва. Здоров'я в широкому розумінні як фізіологічному, так і в психічному, духовному стані людини забезпечує оптимальний рівень функціонування організму. Психофізіологічна здатність до праці обумовлюється санітарно-гігієнічними умовами праці, раціональним режимом праці і відпочинку, рівнем побутового обслуговування на виробництві. Перспективи науково-технічного прогресу в Україні надалі будуть чинити суперечливий вплив на людину, породжуючи неоднозначні тенденції в стані її здоров'я: з одного боку, вдосконалюючи умови праці, з іншого боку, збільшуючи напруженість, психічні навантаження, стресові ситуації.

Науково-технічний рівень сучасного виробництва й інформаційна революція висувають підвищені вимоги до психофізичного стану працівника, його реакції, зібраності, зосередженості, уважності, відповідальності тощо. Ці нові вимоги сучасного виробництва до людини вступають інколи в суперечність з природними можливостями працівників. Виникають істотні втрати трудового потенціалу внаслідок зростання захворюваності, інвалідності і смертності.

Нині значно зростає вплив екологічних умов (збереження чистоти повітряного і водного басейнів, зниження рівня захворювань, пов'язаних з екологією, зниження рівня забрудненості навколишнього середовища, раціональне планування розміщення виробничих комплексів і житлових масивів, оптимальна густота населення і поселенської мережі) на режим від-

творення і якість населення. Стан і зміна навколишнього середовища, будучи пов'язаними з результатами трудової діяльності і побутом, активно впливають на стан здоров'я і генетичні властивості людини, природно-біологічні якості і можливості розвитку населення. Вже сьогодні суспільство несе великі втрати трудового потенціалу і національного прибутку, оскільки стан екології зайнятості недостатньо враховується в господарській практиці.

Під час формування і розвитку трудового потенціалу будь-якого структурного рівня ведуча роль належить соціально-економічним чинникам таким як:

- характер відносин власності, що визначає умови зайнятості, її рівень та використання праці різних статевовікових груп населення, форми зайнятості, співвідношення рівнів зайнятості і безробіття, галузеву структуру; специфіка трудових відносин, яка відображає умови найму, рівень організації праці та її оплати, форми морального та матеріального стимулювання; система освіти та механізм підготовки і перепідготовки, що впливає істотним чином на якість і віддачу трудового потенціалу;

- розподільні відносини, що визначають умови відтворення населення, рівень життя людей, можливості повноцінного харчування, лікування і відпочинку, професійного становлення, отримання освіти, житлово-побутові умови;

- особливості виробничо-господарського механізму та психологічний клімат, який також має вагомий вплив на формування і використання трудового потенціалу; він виражається через характер і зміст праці, рівень комплексної механізації і автоматизації виробництва, рівень організації праці, технічну озброєність праці і забезпеченість робочого місця; на жаль, нині багато керівників сільськогосподарських підприємств ігнорують позитивну дію цього фактору, що призводить до зменшення зайнятих в сільському господарстві; зокрема, мало уваги приділяється профорієнтаційній роботі з молоддю, як результат, після навчання у містах мало хто повертається в сільську місцевість, а отже, і в сільське господарство.

Крім факторів загального характеру, на кількісно-якісні параметри трудового потенціалу впливають конкретні умови господарювання різних територіальних суб'єктів.

Йдеться про природно-географічні умови (кліматичні особливості, наявність і розробка природних ресурсів, природна родючість ґрунтів, рівень освоєння території тощо).

До вищезгаданих чинників також можна віднести розвиток соціальної інфраструктури. За ступенем впливу на формування і розвиток міських і сільських населених пунктів, як міської, так і сільської території загалом, соціальне середовище відіграє важливу роль. Зокрема, від соціальних умов залежать розвиток та ефективність сільськогосподарського виробництва та відродження села взагалі. Проте слід зазна-

чити, що зараз більшість сільських поселень не в змозі надати селянам необхідний асортимент соціальних послуг. Через відсутність значної кількості об'єктів соціальної сфери на селі переважна частина сільських жителів змушена одержувати їх за межами постійного проживання. Тому доступність їх для кожного сільського жителя є одним із визначальних показників соціальної характеристики населених пунктів та сільських територій. На цей показник впливають густота і людність населених пунктів, житлові умови, рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури (дитячими дошкільними закладами, закладами охорони здоров'я, відпочинку, дозвілля), їх потужність, розвиток торгівлі, громадського харчування, транспортної та телефонної мережі тощо.

На жаль, нині соціальний розвиток села переживає не найкращі часи, що породжує низку досить складних проблем, внаслідок чого досить низьким залишається благоустрій сіл: постачання води, газифікація, телефонізація, забезпечення каналізаційними комунікаціями тощо. Як результат, погіршення умов праці та життєвого рівня спричиняють зростання захворювання та смертність сільського населення. Із сільської місцевості мігрує населення, переважно населення працездатного віку. Відбувається активний процес скорочення сільського населення. Відповідно, це негативно впливає на процес формування і використання трудового потенціалу.

Таким чином, на трудовий потенціал, тенденції його відтворення, масштаби, якість і результативність використання впливають багато чинників. Для зручності аналізу їх можна звести в такі укрупнені групи: 1) соціально-демографічні; 2) медично-біологічні; 3) соціально-економічні; 4) природно-географічні; 5) екологічні умови; 6) розвиток соціальної інфраструктури. Вплив цих макрочинників здійснюється через основні сфери життєдіяльності людини, а саме трудову, економічну і соціальну.

Політичні, етичні й екологічні умови формування здатності населення до праці впливають на трудовий потенціал через певні суспільні форми буття, а саме відносини власності, спосіб життя, стан навколишнього середовища, інститут освіти. Йдеться про багатосторонній вплив на кожну людину різних чинників. Їх вплив працівник випробовує практично безперервно на всіх етапах становлення і розвитку, а саме в сім'ї, учбових закладах, трудовому колективі тощо.

Для дії всіх перерахованих чинників характерні взаємозв'язок і соціальна спрямованість. На демографічний накладається комплекс генетичних, медично-біологічних, техніко-технологічних, соціально-економічних чинників; на соціально-економічний – вплив демографічного, еколого-географічного; на екологічний – техніко-технологічного і соціально-економічного. Крім того, на кожний чинник, а також їх сукупність впливає сукупність суспільних відносин.

Якщо розглядати сільський трудовий потенціал, то на його сучасний стан, формування і використання також важливий вплив має специфіка розвитку та формування сільської території, природа соціально-економічних рис села, зокрема специфіка зайнятості сільсько-го населення. Специфічність і місце сільської місцевості в суспільній структурі полягають в тому, що сільська сфера історично сформувалася переважно як аграрна. Специфіка зайнятості в сільській сфері порівняно з міською виражається в таких положеннях:

- переважання сільського господарства, відповідно, домінуючою сферою зайнятості на селі є сільськогосподарське виробництво, де в окремих регіонах частка працівників у ньому досягає 80%;

- сезонність сільськогосподарських робіт; саме сезонність за сформованої на селі виробничій структурі створює тимчасові значні резерви праці, однак у визначені періоди з'являється потреба в додатковій робочій силі на деяких видах робіт, переважно ручних;

- більш низький рівень розвитку в ній виробничих і невиробничих галузей;

- різне співвідношення виробничих і невиробничих галузей;

- якісні характеристики сфер прикладання праці на селі, яких, на жаль, недостатньо, про що свідчать низькі показники продуктивності та ефективності, фондо-, енерго- й електроозброєності праці; особливо згадані показники найнижчі саме у сільському господарстві;

- більш вузький набір фахів, за котрими можуть бути використані працівники, крім того, в сільській місцевості вужче коло посад і фахів усередині підприємств і обмежене число самих підприємств і організацій, сільські працівники не мають достатніх можливостей для переривання праці взагалі і з метою службового росту, відповідно, тут недостатні, а навіть можна сказати, відсутні умови для виробничого росту;

- умови праці і життя сімей тісно пов'язані, як правило, з одним господарством і з результатами його діяльності, рівнем його економічного розвитку, що значно зменшує можливості маневрування сільського трудового потенціалу;

- за нинішньої структури видів праці в сільському господарстві гостро постає проблема використання жіночої праці на селі, тому що на багатьох сільськогосподарських роботах, зокрема механізованих, умови праці несприятливі для жінок;

- недостатньо розвинута соціальна інфраструктура, яка, на нашу думку, має досить вагомий вплив на закріплення тут працівників, їх здатність до праці.

Відповідно, в сільській сфері формується специфічна професійно-кваліфікаційна, со-

ціально-економічна і демографічна структура працівників. До цього можна додати, що одними з основних чинників, котрі впливають на використання сільських трудових ресурсів, нині є обмеженість видів діяльності на селі і незадоволеність працівників тими видами праці, що село їм може дати, а також недостатня увага держави в забезпеченні нормальних соціальних умов життя і праці сільських жителів.

Висновки. Визнання похідного характеру параметрів трудового потенціалу і стан його використання на всіх рівнях від сукупності матеріально-технічних, соціально-економічних, демографічних і природно-біологічних чинників принципово важливе. Виявлення механізму їх взаємовпливу показує необхідність і напрями вдосконалення форм і методів регулювання відтворювальних зв'язків трудового потенціалу, впровадження обґрунтованих заходів щодо забезпечення його ефективного використання на рівні окремих територій і суспільства загалом, оскільки поліпшення використання трудового потенціалу можна вважати основним джерелом соціально-економічного зростання. Звідси випливає очевидне значення постійного вивчення й аналізу основних чинників, які впливають на процеси формування, використання, відтворення сільського трудового потенціалу, його професійну структуру і кваліфікацію, рівень загальної і спеціальної підготовки та рівень ефективності праці, вносити пропозиції, адекватні реформам та ринковим відносинам, щодо згаданих процесів.

У розв'язанні цих проблем необхідний системний підхід, який би передбачав дослідження проблем ефективності праці в тісному поєднанні з розвитком виробництва, вдосконаленням суспільних відносин та змінами в системі господарювання й управління.

Під час вивчення саме сільського трудового потенціалу завжди потрібно враховувати його специфіку, не можна процес його формування і використання пускати на самоплив. Ці процеси повинні мати підтримку як на державному, так і на територіальному рівнях. Крім того, для характеристики та оцінки сільського трудового потенціалу необхідна своя, особлива система показників, яка б давала змогу виявляти його потенціальні можливості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аграрна праця та соціальний розвиток села / [О. Бугуцький, Г. Купалова, М. Орлатий та ін.]; за ред. О. Бугуцького. – К., 2006. – 302 с.
2. Трудовий потенціал регіону: стратегія розвитку і функціонування / [М. Пітюлич, М. Бібен, В. Мікловда]. – Ужгород: Карпати, 2006. – 139 с.
3. Ким М. Трудовой потенциал и занятость: [учеб. пособие] / М. Ким. – Х.: Изд-во ХГУ, 2003. – 112 с.